

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА, ЯК НЕВІД'ЄМНІ СКЛАДОВІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ДОДЕРЖУВАТИСЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ

В статті досліджено рівень правосвідомості та правової культури в сучасному суспільстві. Акцентується увага на пошуку шляхів та способів формування та розвитку правової культури з метою забезпечення виконання обов'язку додержуватися Конституції України та законів України. Описано взаємозв'язок і вплив зазначених категорій на виконання норм Основного Закону та інших законів України та окреслено перспективи їх розвитку.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, конституційна культура, правовий нігілізм.

Постановка проблеми. Становлення національної свідомості та правової культури в Україні відбувалося в умовах, що сприяли формуванню правового нігілізму серед населення. Конституція України, на жаль, не стала для багатьох громадян та посадових осіб соціальною цінністю, яку треба сприймати як елемент правової культури, що сформувалась та змінюється під впливом як позитивних так і негативних політичних факторів. Зокрема, особливо актуальним ці питання є в сучасний період визнаної багатьма науковцями, практиками колізійності конституційних норм, зумовленої внесенням змін до Конституції України Законом України від 8 грудня 2004 року. Повага до закону, до цінностей, передбачених Конституцією, повага до здійснення волі народу є запорукою побудови правової, демократичної держави, забезпечення стабільності конституційного ладу та чіткого правопорядку, формування громадянського суспільства і, звичайно, є передумовою належного виконання Основного Закону держави. Значущість названої проблематики посилюється також у зв'язку з необхідністю створення механізму, дієвість якого буде спрямована на формування високої конституційної культури та виконання обов'язку додержуватися Конституції України та законів України як одного із основних чинників стабілізації суспільних відносин в Україні. Загалом, на сьогоднішній день для українського суспільства першочерговим завданням є подолання конституційного нігілізму, неповаги до конституційних цінностей, хибної точки зору щодо того, що за допомогою нової Конституції можна вирішити низку вагомих проблем державного характеру.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання правосвідомості та правової культури, як способи забезпечення виконання обов'язку додержуватися Конституції України та законів України має досить значне теоретичне та прак-

тичне значення і зумовлює всебічний аналіз, оскільки, важливо не тільки визначити ступінь їх вагомості, а й сприяти підвищенню авторитету Конституції у громадській думці як цінності для людини, суспільства, держави.

Проблема формування правосвідомості та правової культури особи залишається недостатньо розробленою в юридичній науці, незважаючи на деяку активізацію досліджень у цій галузі. Окремі питання знаходять своє певне відображення в роботах, зокрема, Л. Макаренко [1], Н. Оніщенко [2], Ю. Тодики [3, 4], М. Томашевської [5] та інших науковців. Зазначені автори досліджували феномен правової культури та правосвідомості, їхні сутність, зміст, структуру. Разом з тим, дедалі більшої уваги потребують питання взаємодії та взаємозалежності цих категорій із належним додержанням та виконанням Конституції України та законів України. Саме це й визначає актуальність запропонованої наукової публікації.

Мета статті полягає в спробі з'ясувати значущість та вагомість рівня правосвідомості та правової культури як суспільства загалом, так і окремої людини, громадянина при додержанні та виконанні Конституції України та законів України.

Виклад основного матеріалу. Вагоме місце серед конституційних обов'язків посідає обов'язок неухильно додержуватися Конституції України та законів України, який на нашу думку, являє собою встановлену державою міру і спосіб необхідної поведінки, що закріплена в нормативно-правовому порядку відповідно до індивідуальних і суспільних інтересів. Зазначений обов'язок має неабияке значення у зміцненні громадської дисципліни, правопорядку, відіграє важливу роль у правовому регулюванні поведінки учасників суспільних відносин, в посиленні взаємовідповідальності людини, громадянина, органів державної влади, їх посадових осіб та органів місцевого самоврядування.

Додержання та виконання Конституції України та законів України в певній мірі визначається рівнем політико-правової культури населення, а також посадових осіб, а тому відповідно виконання обов'язку додержуватися Конституції України та законів України включає в себе і суб'єктивні моменти, що закладені в самій людині та її поведінці, значення котрих в результаті розвитку правової держави все більше зростає. Мова йде про правову культуру людини, її правову свідомість загалом.

Правосвідомість знаходиться в основі правової культури і являє собою сукупність поглядів, ідей, почуттів, настроїв, які мають відношення до права, і включає в себе уявлення про право, тобто праворозуміння, погляди на роль права, правових установ у житті суспільства і держави, ідеї про права людини, відповідальність особи перед іншими людьми, державою і суспільством [3, с. 17]. Правосвідомість є духовною (ідеологічною) гарантією забезпечення здійснення прав і виконання обов'язків. Дана категорія покращує режим законності, який повинен гарантувати кожному громадянину впевненість, що порядок у суспільстві буде забезпечений, що його права та законні інтереси будуть суворо охоронятися, ті, хто їх порушить, будуть покарані, а порушені права відновлені. Правосвідомість як система понять, поглядів, уявлень та почуттів з приводу чинного або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з цим правом, вимагає всілякого розвитку і вдосконалення, що значною мірою залежить від дій і сприяння цьому як з боку органів державної влади, так і недержавних утворень (громадських організацій, політичних партій тощо). Провідним пунктом правосвідомості виступає усвідомлення індивідом, цінностей природного права, прав, свобод і обов'язків людини, громадянина і оцінка чинного права з точки зору його відповідності загальнолюдським цінностям, що знайшли закріплення в чинному законодавстві України та міжнародних документах про права людини.

Правосвідомість, виступаючи особливим елементом правової культури, залежить від правового виховання як окремої людини, так і суспільства в цілому і потребує раціонального формування, враховуючи зміни суспільних відносин та інших об'єктивних умов. Так, як наголошують провідні вітчизняні науковці, “з оновленням законодавства і накопиченням відповідної правозастосовної практики все очевиднішим стає розрив між новим демократичним законодавством і низьким рівнем правосвідомості населення. Цей

тривожний фактор визначає проблему формування правової свідомості...” [2, с. 153]. Варто додати, що правосвідомість має свою специфіку, яка “виражається в прогнозуванні суспільно-обов'язкової поведінки, обґрунтуванні необхідності встановлення юридичних прав та обов'язків учасників суспільних відносин” [2, с. 153]. Отже, правосвідомість людини активно впливає на правомірне виконання обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, оскільки внутрішня правова переконаність особи складає вагомі умови належного виконання нею вказаного обов'язку.

Формування правової держави в Україні передбачає підвищення якості правового регулювання соціальних процесів, зміцнення правової основи державного та суспільного життя, конституційного ладу, посилення законності, покращення правового виховання громадян. Реалізація цієї державної стратегії неможлива без підняття на новий якісний рівень правової культури та професійної свідомості юристів, яка виступає у вигляді цілісної системи правових поглядів, знань, почуттів, ціннісних орієнтацій та інших елементів правосвідомості спільноти людей, які професійно займаються юридичною діяльністю, що вимагає освітньої та практичної підготовки [2, с. 323].

Правова культура у вузькому сенсі слова – це рівень знання права членами суспільства і шанобливе ставлення до права, високий престиж права в суспільстві [3, с. 8]. Крім того, правова культура визначається і тим, наскільки є зрозумілими та можливими до виконання конституційні обов'язки. У зв'язку з чим високий рівень правової культури суб'єктів суспільства є гарантією реалізації конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України і, навпаки, чинником, який негативно впливає на здійснення вказаного обов'язку, виступає низький рівень правової культури. Реалізація зазначеного конституційного обов'язку завжди пов'язується тільки з правомірною поведінкою людей.

На нашу думку, варто наголосити, що правова культура починається з конституційної культури, а саме з поваги до конституційних приписів. Як зазначається в спеціальній юридичній літературі, “конституційна культура як багатоаспектне явище тісно пов'язана з політико-правовою культурою населення, юристів, осіб, що розробляють конституційний текст. Вона – важливий елемент правової культури та безпосередньо пов'язана з конституцією держави, її сприйняттям різними верствами населення, з ро-

зумінням конституції як основного закону держави і суспільства” [4, с. 174].

Усвідомлення соціальної цінності Конституції України та законів України є невід'ємною частиною загальнонаціональної конституційної культури. Щодо особистості кожного індивіда правова культура – це не тільки знання Конституції і законів України, розуміння права, вияву поваги до честі та гідності інших, але й свідоме виконання їх приписів у практичній діяльності. Адже, як видається, процес реалізації Конституції України та інших законодавчих актів в значній мірі визначається рівнем правової культури людини і громадянина. Не кожному особистість, що знає і розуміє правові настанови, можна вважати людиною правової культури. Такою людиною є та, у якої знання доведені до рівня внутрішньої потреби усвідомлення змісту і строгого виконання Основного Закону держави та інших нормативно-правових актів, формування поваги до них, вироблення почуття законності та справедливості, хто в своїй практичній діяльності виконує їх в силу внутрішнього переконання.

Однак, на жаль, сьогодні цей постулат не виконується багатьма суб'єктами конституційних правовідносин.

У суспільній думці ще не повною мірою усвідомлюється реальна роль і цінність Конституції як найважливішого політико-правового документа, її значимість для розвитку правової системи України, становлення соціально-економічних та політичних процесів на демократичних засадах. Це безпосередньо пов'язано з питанням легітимності Конституції, сприйняттям її громадянами, всім населенням, політичною елітою. Підтримка народом конституційних новацій має вагомий значення для ефективності функціонування як норм Основного Закону так і чинного законодавства.

Для утвердження України, як правової держави необхідно підвищувати роль Конституції як Основного Закону держави і суспільства, що стимулює розвиток демократичних процесів, багатоманітність думок, забезпечення істинного народовладдя. Крім того, як відомо, Конституція закріплює, зокрема, не тільки певні досягнення держави і суспільства на період її прийняття, але й визначає програму, що направлена на вироблення стратегії їхнього розвитку, напрямки спрямованості зовнішньої політики держави та ін.

Отже, волевиявлення народу може здійснюватися лише за умови дії принципу верховенства Конституції, що унеможливує свавілля і анархію, будь-які прояви порушення принципу

конституційності в роботі державних структур та органів місцевого самоврядування.

В свою чергу, як підкреслюють окремі вітчизняні науковці, недостатньо високий рівень правової культури народних депутатів України, працівників державного апарату є одним із негативних чинників становлення сучасного українського конституціоналізму [6, с. 26]. Якщо вони самі не додержуються положень Конституції України та інших законів, то важко передбачити, що це позитивно вплине на рівень правової культури конкретної особи. Тому, як уявляється, обов'язок державного службовця – дотримуватися та виконувати Конституцію України та інші закони держави, слідкувати за їх виконанням усіма суб'єктами правовідносин, діяти прозоро та чесно з метою служіння народу України.

У суспільній практиці, в свідомості людей можливо слід виховувати повагу до Конституції України, до закону як фундаментальних регуляторів суспільних відносин, оскільки “в Україні не вироблено шанобливого ставлення до вищого правового акту – Конституції, його святості та непорушності” [7, с. 304]. В зв'язку з цим, необхідна ціленаправлена робота по формуванню поваги до Конституції України та інших законів України. Підвищення авторитету Конституції у громадській думці як цінності для людини, суспільства, держави – важливе завдання правовиховної роботи [6, с.38]. Н. Оніщенко звертає увагу на те, що “сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними суперечностями, серед яких спостерігається прийняття значної кількості нормативно-правових актів і водночас поширення тотального правового нігілізму. Причому прийняті закони відверто ігноруються, порушуються, не виконуються, їх не поважають і не цінують” [2, с. 161]. В цьому контексті негативні факти мало втручання в Конституцію України з мотивів політичних домовленостей і були її зміни в грудні 2004 р.

Необхідність формування правової культури індивіда, за якої повага до права, закону стає особистим переконанням кожної людини, висуває вимоги до забезпечення не лише зовнішньої правомірної поведінки членів суспільства, а й поведінки, заснованої на глибокому усвідомленні необхідності та потреби в правових нормах, на переконанні в їх справедливості та цінності. Така поведінка невід'ємна від правової культури і дає змогу обирати найбільш ефективні шляхи здійснення прав та виконання обов'язків, заснованих на повазі до права, сприяє перетворенню потреб закону в життєву необхідність [5, с. 76].

На нашу думку, формування правової, зокрема, конституційної, культури більшості членів суспільства повинно починатися ще з студентських років. Так, навчання у вищому навчальному закладі формує у студента зокрема пізнавальне ставлення до правових цінностей, повагу до Конституції України та законів України, переконаність у необхідності та соціальній значущості зміцнення правової основи державного та громадського життя.

Сьогодні загальний рівень правової культури студентів, на наш погляд, ще не повністю відповідає вимогам суспільства. Зокрема, це ілюструють результати проведеного автором анкетування серед студентів Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Виявлено наприклад, що лише 12,3 % із опитуваних знають свої конституційні обов'язки. Серед причин зниження рівня відповідних знань зазначено, наприклад, незнання законів – 24,6 % опитаних, недосконалість законодавства – 9,3 %; незадовільне соціально-економічне становище країни назвали 14,8 %; рівень виховання та відсутність моральних цінностей – 6,8 % опитаних. Метою ознайомлення із правовою інформацією для респондентів є, зокрема: знання та правильне використання своїх конституційних прав і свобод – 56,2 % опитуваних; використання своїх прав та свобод, не порушуючи законодавства – 37,3 % опитуваних; знання та виконання обов'язків – 22,1 % опитуваних*.

На нашу думку, правова культура, що матеріалізується у вміннях та навичках студентської молоді, стає основою їхньої особистої правомірної поведінки. Вона сприяє формуванню правосвідомості, морально-правовій діяльності, політичній і трудовій активності, а також забезпеченню законності. В цілому, українське суспільство, кожний окремий громадянин, потребує негайного підвищення рівня своєї правової культури з метою виконання положень Конституції України та законів України. Такій вимозі сприятиме Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001, яким затверджено Національну програму правової освіти населення України [8].

Висновки. Отже, найбільш важливі вимоги до людини та громадянина, без здійснення яких, на наш погляд, неможливе ефективне функціонування держави та життєдіяльність всього су-

спільства виражені в закріпленому Основним Законом конституційному обов'язку додержуватися Конституції України та законів України. Разом з тим, такі вимоги реалізовуватимуться тільки тоді, коли в суспільстві буде існувати належний рівень правосвідомості та правової культури.

Проблеми правової культури потребують не лише подальшого теоретичного вивчення, а й переосмислення багатьох положень практичного застосування. В Україні має постійно підвищуватися рівень правової культури кожної людини, кожного громадянина, кожної посадової особи, кожного державного службовця з метою формування відповідних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, установок, що забезпечують дотримання і виконання конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України.

Список літератури

- 1.Макаренко Л. О. Формування правової культури особи / Л. О. Макаренко // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 3. – С. 21–26.
- 2.Онiщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія / Н. М. Онiщенко ; [відп. ред. Ю. С. Шемшученко]. – К. : ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2008. – 320 с.
- 3.Тодыка Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры граждан : монография / Тодыка Ю.Н. – Харьков : РАЙДЕР, 2001. – 160 с.
- 4.Тодыка Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества : учеб. пособие / Тодыка Ю. Н. – Харьков : Факт, 2001. – 382 с.
- 5.Онiщенко Н. М. гендерно-правова експертиза як складова правотворчого процесу в Україні / Н. М. Онiщенко, М. О. Томашевська // Порівняльно-правові дослідження: Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – 2006. - № 1. – С. 48–56.
- 6.Конституційно-правові засади становлення української державності / [Тацій В. Я., Тодика Ю. М., Данильян О. Г. та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю. М. Тодики]. – Харків : Право, 2003. – 328 с.
- 7.Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії і практики) : монографія / Шукліна Н. Г. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 424 с.

* Анкетуванням було охоплено 154 студенти Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

8. Про національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18.10.2001 року № 992/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921.

Стаття надійшла до редколегії 10 березня 2010 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії А.З.Георгіцою.

O.V. Biloskurska

Legal Awareness and Legal Culture as an Integral Part of the Constitutional Obligation to Observe the Constitution of Ukraine and Laws of Ukraine

Summary

There are levels of the legal awareness and the legal culture in the modern society are considered in this article. The accents were made on the ways and methods of formation the legal awareness. It was made on the purpose to guarantee the fulfilment of obligation to observe the Constitution of Ukraine and laws of Ukraine. The legal awareness and the legal cultural influence over the Constitution of Ukraine and other laws of Ukraine were described.

Keywords: legal awareness, legal culture, obligation to observe the Constitution of Ukraine and laws of Ukraine, constitutional culture, legal nihilism

E.V. Beloskurskaya

Правосознание и правовая культура, как неотъемлемые компоненты конституционной обязанности соблюдать Конституцию Украины и законы Украины

Аннотация

В статье исследовано уровень правосознания и правовой культуры в современном обществе. Акцентируется внимание на поиске путей и способов формирования и развитии правовой культуры с целью обеспечения исполнения обязанности соблюдать Конституцию Украины и законы Украины. Рассматривается взаимосвязь и влияние указанных категорий на исполнение норм Основного Закона и других законов Украины и очерчивает перспективы их развития.

Ключевые слова: правосознание; правовая культура; обязанность соблюдать Конституцию Украины и законы Украины; конституционная культура; правовой нигилизм.